

Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent

En skitse til belysning af afholdsbevægelsens ideologi på lokalt plan i Silkeborg og i bevægelsens propaganda.

Af Poul E. Porskær Poulsen

Afholdsbevægelsen er i dag en henvisnet sag. Man ser stadig Blå Kors hjem rundt omkring i byerne – og der er da vist også nogle frimurer-lignende Good-Templar-loger nogle steder. Men afholdsbevægelsen som folkelig sag er en saga blot. Vi har et naturligt forhold til spiritus, siger vi og ser lettere forargede på drukne svenskere og nordmænd, der må tage til Danmark og slå gækken løs, fordi afholdsbevægelsen sejrede i vore nordiske nabolande.

Men der *har* altså været en afholdsbevægelse i Danmark. Vi har hørt om Larsen-Ledet, og om spiritusskatten, der røg et ordentligt hak i vejret under 1. verdenskrig. Og der er stadig afholdshoteller, ja hele kroløse sogne i Vestjylland, så noget har den vel fået udrettet.

Den danske afholdsbevægelse opstod, ligesom i en række andre europæiske lande, under påvirkning fra Nordamerika i slutningen af det 19. århundrede, nærmere betegnet 1879. I tiden frem til 1. verdenskrig kunne bevægelsen notere en stor fremgang, ligesom nedgangen i spiritusforbruget var markant. Derefter faldt afholdsbevægelsens tiltrækningskraft – og sagen døde mere eller mindre hen med 2. verdenskrig. Altså et halvt år-

hundredes foreningsvirksomhed, som vi sjældent hører om i dag.

Forhåbentlig vil de kommende år bringe yderligere gang i afholdsbevægelsesforskningen, ikke mindst på lokalt plan, og det vil her givetvis vise sig at afholdsbevægelsens indflydelse har været større end man i dag nok er tilbøjelig til at mene. Afholdsbevægelsen fremstår ikke som en sejrende bevægelse i danskernes bevidsthed, men der er jo andre måder at sejre på, end ved f.eks. en gennemførelse af et totalt spiritusforbud. På et indirekte, bevidsthedsmæssigt plan er der for mig at se ingen grund til at undervurdere afholdsbevægelsens betydning, og det er det jeg vil forsøge at skitsere i det følgende.¹

Min interesse drejer sig om disciplineringsaspektet. Man kan opfatte hele den bevægede tid fra 1880'erne og et godt stykke op i vort århundrede som en periode med disciplinering af mennesker til det moderne kapitalistiske samfund, som bygger på fundamentalt andre værdier end de før-kapitalistiske samfund, ikke mindst accentureret gennem begreber som arbejde, fritid, familie og kultur².

Denne disciplinering, som jeg mener de folkelige bevægelser, foreningerne, højskolen

Poul E. Porskær Poulsen, f. 1953, cand.phil. i historie 1984, læser konferens i Dansk Kultur- og lokalhistorie v. Århus universitet.

1. Det skal bemærkes, at jeg udelukkende beskæftiger mig med den såkaldt »folkelige« afholdsbevægelse, fordi den er så klar sideordnet med de mange andre foreninger fra samme tidsperiode. Foreninger, der fik betydning for det danske samfund, idet en stor del af den danske befolkning fik de første organisatoriske erfaringer i foreningsregi. Den folkelige afholdsbevægelse D. A. F. var desuden langt den største. Af andre afholdsselskaber kan nævnes Good-Templar-logerne – N.I.O.G.T., I.O.G.T. og flere andre, det indremissionske Blå Kors, Afholdssamfundet, Hvide Bånd o.s.v. I Markersen, Frode (red.): *Afholdsbevægelsen i Danmark I-III*, Kbh. 1939, præsenteres alle de organiseringer, der fortsat var i funktion i 1939.
2. Til disciplinerings/civiliserings-diskussionen, se: Knudsen, Herman: *Disciplinering til lønarbejde*, Ålborg 1980 – den tyske socialisationsteoretiker Alfred Krovoza i: *Inderliggørelsen af det abstrakte arbejdes normer og sanselighedens skæbne* in: Nielsen & Nielsen: *Socialiseringsforskning*, Kbh. 1978. – og Frykman, Jonas & Orvar Löfgren: *Den kultiverade människan*, Lund 1979.

osv. er gode eksempler på, vil jeg i det følgende belyse ud fra dels den manifeste ideologi, som afholdsagitatorer og skribenter lagde frem i afholdsbevægelsens propaganda- og oplysningsvirksomhed, især i de sidste tyve år af det 19. århundrede – og dels ud fra en skitse af afholdsbevægelsen som lokalt miljø til fremme af soberhed, arbejdsomhed og høj-nelse af moralen.

Baggrunden for afholdsbevægelsens opståen

Ifølge afholdsbevægelsens egen historieskrivning opstod bevægelsen i Danmark på grund af et stigende alkoholforbrug og dermed følgende problemer i 1870'erne og 80'erne.

Drikeriet var da også kraftigt på dette tidspunkt – iflg. Dansk Alkoholstatistik var forbruget af alkoholholdige drikkevarer pr. person, omregnet til 100% alkohol i 1875, 9,66 l. – og af alle personer over 14 år, 13,67 l.³ Regner man ud hvor meget hver mand over 20 år forbrugte af brændevin i 1880 nåes det imponerende tal: 67 l.⁴ Men var det så en stigning? De statistiske oplysninger, der går længere tilbage i tid er behæftet med en del usikkerhed, men i hvert fald kan man konstatere, at brug af øl og brændevin ikke var nogen ukendt størrelse i de før-kapitalistiske samfund. Troels-Lund fortæller om drikeri i det 16. århundrede – præsten Joachim Junge forarges over sognebørnenes drikkevaner i 18. århundrede, og i håndværkstraditionen –

både i laug og zünft – havde drikeritualer en uhyre central placering – osv. Utallige undersøgelser, som turde være almindelig kendt, viser at drikeri var en integreret del af forskellige før-kapitalistiske samfund og kulturer⁵.

I det danske landbrug før udskiftningen havde brændevinsbrænding været en meget vigtig produktion, ikke blot p.g.a. brændevinen, men også fordi det biprodukt, der fremkom ved brændingen ansåes for at være et uundværligt fodringsmiddel⁶. Denne produktion fortsatte helt op i 1840'erne, hvor de nye tider begyndte at slå igennem i det danske landbrug. Det blev simpelthed mindre og mindre rentabelt at bruge korn til brænding.

Netop perioden efter midten af 1800-tallet var starten på den egentlige kapitalisering af det danske landbrug, gennem inddragelse i verdensmarkedet, først via korneksport og senere med andelsproduktion og eksport af animalske produkter. Denne proces, som formelt var startet med udflytningen fra landsbyerne, individualiseringen af bønderne og stigende social differentiering i landbomiljøet, fremmede en gårdmandsideologi, hvor individuel økonomisk fremgang blev det ydre tegn og bevidsthedsmæssigt resulterede i en mere rationel, kalkulatorisk tankegang og en tæmning af drifter, der bl.a. udelukkede den overvældende og helt almindelige indtagelse af alkohol, som havde været en given ting i det gamle landsbyfællesskab⁷.

De dyder, som udvikledes i gårdmandsstanden i løbet af 1800-tallet, var tegn på en

3. Dansk Alkoholstatistik, 1981, s. 7.

4. Danstrup, John & Hal Koch (red.): Danmarks Historie, bd. 12 *De nye klasser 1870–1913*, af Vagn Dybdahl, Kbh. 1971, s. 377.

5. Troels-Lund: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende århundrede*, 6. udg., Kbh. 1969. Femte bog: Fødemidler, f.eks. s. 239, hvor det står, at det at få sig en rus var en fortjentsfuld gerning »et tegn på, at vedkommende var en brav, flink, hæderlig person«. Junge, Joachim: *Den Nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke, Meninger og Sprog*, Kolding 1915 (1798), behandlet i Søren S. Olesens speciale: *Den »moderne« mennesketypes opståen i Danmark ca. 1500–1800*, Historisk Institut, Århus Universitet 1981, Drukkenskab s. 73 f. Ang. håndværkertraditionen, se: Ravn, Thomas Block: *Arbejdet mellem nødvendighed og dyd*, i: *Den Jydske Historiker 26: Fejekosten og surdejen. Civiliseringsprocesser i Europa 1200–1800*, Århus 1983.

6. Rumar, Lars: *Jordbrug og brændevinsbrænding*, i: *Erhvervshistorisk Årbog 1966 og 1967*, s. 46–131.

7. Jvf. Pedersen, Niels: *En sjællandsk Bondes Erindringer*. Forf. formulerer her forskellen mellem den nye tids rationelle bonde og de uhumske (og fordrukne) gammeldags bønder. Dr. H. P. Ørum skriver i: *Om Brugen af spirituøse Drikke i Danmark udenfor Kjøbenhavn*, Kbh. 1889 – på grundlag af indberetninger fra 325 læger i hele landet, at drikfældigheden specielt var aftaget hos den mere velhavende del af befolkningen – især tydeligt hos gårdmandsstanden – s. 15.

ny tid. En tid, der var indvarslet af den industrielle revolution i England, hvor netop rationelt-kalkulatorisk bevidsthed, driftstæmning og soberhed var den borgerlige klasses adelsmærker.

Med industrialiseringen fulgte en omfattende disciplinering af arbejdskraften. Arbejdet ændredes i processen fra formel til reel subsumtion under kapitalen: I stedet for en håndværksproduktion, der var præget af ujævn arbejdsrytme, blå mandage, druk, leg og diskussion under eller i stedet for arbejdet (altså ingen adskillelse af arbejde og fritid), skulle nu indføres en rationel masseproduktion, hvor disse førindustrielle håndværkskarakteristika måtte renses væk.

Arbejderne skulle disciplineres til en produktion, hvor punktlighed, regelmæssighed og stabilitet var nøgleordene. Midlerne hertil var en gennemsættelse af urets tid (lineær tid) i modsætning til den opgaveorienterede tid (cyklisk tid), gennem fabrikklokker og -reglementet, forbud mod andet end arbejde på arbejdspladsen, stigende overvågning o.s.v.⁸. Denne disciplinering i de nye industribyer medførte tab af identitet og orientering (anomi) for industriarbejderne, nød og elendighed trivedes i de sammenpressede boligkvarterer, hvilket igen medførte en alkoholisering af arbejderne. På værtshuset var der trods alt en form for socialt samvær – i rusen forglemmelse og eskapisme. Drikkeriet skiftede karakter i forbindelse med industrialiseringen. Det at drikke sig fuld i det før-kapitalistiske samfund var ikke noget socialt brændemærke, men snarere et tegn på klasse-tilhørsforholdet. Fra dette kollektive fællesskabsritual gik tendensen nu i retning af en

bedøvende eskapisme⁹. Den tyske socialdemokratiske teoretiker Karl Kautsky diskuterede i 1891 alkoholproblemerne i arbejderklassen, og kaldte til kamp mod brændevinen, der kun bedøvede og ikke fremmede arbejderklassebevidstheden¹⁰ – i modsætning til øllet, den sociale drik: Det tager tid at drikke øl, rusen kommer langsomt – og over øllet diskuterer arbejderen og udvider sin bevidsthed:

»Ohne Wirtshaus giebt es für den deutschen Proletarier nicht bloss kein geselliges, sondern auch kein politisches Leben« (Kautsky op. cit. s. 106)

Industrialiseringen medførte en ny arbejds-situation og nye erfaringer i den tidlige industrielle udvikling. Druk var et middel til at søge forglemmelse – men med den stadige teknologisk udviklede produktion blev det nødvendigt at sætte ind med en kamp mod drikkeriet, altså en yderligere disciplinerings-tendens. Som virksomme midler til at forbedre ædrueligheden på fabrikkerne opsummerede H. v. Glümer¹¹ i 1897 følgende gennemprøvede muligheder for Tysklands vedkommende: Forbud, belæring, appel til arbejderkonernes hjælp, belønning for afhold og omsorg for at arbejderne havde adgang til erstatningsdrikke og sund mad. Og samtidig opstod småborgerlige organiseringer til på samfundsplan at virke mod drukkenskaben: Mådeholds- eller afholdsselskaber – i USA allerede før 1800 og i England fra 1820'erne og 30'erne. I første omgang var disse rettet imod brændevin alene, men blev snart til totalafholdsselskaber.

De engelske og tyske erfaringer med druk-

8. Se hertil E. P. Thompsons fremragende artikel: *Time, Work-discipline and industrial capitalism*, Past and Present 38, 1967, Og Lambert, W. R.: *Drink and work-discipline in industrial South-Wales, c. 1800–1870*. i: *Welsh History Review*, 7, no. 3, Cardiff 1975, hvor han analyserer etableringen af en ny kultur til afløsning af den gamle, som de fra landet indvandrede arbejdere var præget af. Arbejdet måtte løsrives fra fritiden og legen – man måtte lære at arbejde for at tjene penge, ikke blot for at overleve. Regelmæssig og stadig intensitet – og nøjagtighed og standardisering i stedet for individuelle kendetegn, s. 293.

9. Schivelbusch, Wolfgang: *Paradiset, smagen og fornøften*. Nydelsesmidlernes historie, Kbh. 1980.

10. Kuatsky, Karl: *Der Alkoholismus und seine Bekämpfung*, i: *Die Neue Zeit*, IX, Jahrgang, II. Band 1890–91, s. 1, 46, 77, 105.

11. Glümer, H. v.: *Arbejdsbeskyttelse mod Alkoholmisbrug*, i: *Til Ædrueligheds Fremme*, Aarg. 1, Kbh. 1897, s. 148–159, 180–186.

Østergade. Den store mørke bygning til højre i billedet er Afholdshjemmet, som det også fremgår af skiltet. Det var en stor bygning, der rummede restaurant, hotelværelser, mødelokaler, dansesal. 10. juni 1885 findes følgende reklame i Silkeborg Avis:

»SILKEBORG TOTALAFHOLDSRESTAURATION anbefaler sin daglige billige Servering med kold og varm Spise. Hver Lørdag samt Markedsdage fra Kl. 12 til 2 serveres med Oxekjødssuppe for 50 Øre Portionen. Restauranten vil særlig være heldig for Kostgjængere og Logis haves for tilrejsende. Et smukt og godt Billard staaer til Publikums Afbenyttelse. Det bemærkes, at der i Ejendommen er god Staldplads«.

kenskab og industrialisering slog naturligvis senere igennem i Danmark, men med 70'ernes og 80'ernes urbanisering og begyndende industrialisering dukkede problemet frem til overfladen. Enkelte havde været opmærksomme på drikkeriet og dets skadelige følger så tidligt som i 1840'erne, men forsøget på at danne en totalafholdsforening var strandet med pioneren O. Syversens tidlige død. I 1879 var tiden imidlertid moden – med en uges mellemrum dannedes de to første totalafholdsforeninger i Vejle og Randers.

At drikkeriet i det tidsrum, hvor afholdsbevægelsen blomstrede op, skulle være stigende er der imidlertid ingen statistisk hold i – tværtimod faldt spiritusforbruget efter 1875

(1875: 13,67 l. ren alkohol pr. person over 14 år pr. år, 1880: 12,78 l., 1885: 10,94 l., 1890: 10,26 l., og så stiger det igen ved århundredeskiftet til 12,46 l., og 1910: 9,48 l. Dansk Alkoholstatistik op. cit.), og langsomt men sikkert svingede forbruget fra overvejende brændevin til øl. Men samtidig er det også evident at drikkeriet trådte mere frem/tydeliggjordes i industrialismens byer og i det industrialiserede arbejde – og at den fremvoksende kapitalistiske ideologi netop satte fokus på et problem som dette.

Dette er (en noget forkortet udgave af) baggrunden for afholdsbevægelsens fremvækst. Afholdssagen fremmedes gennem skrivi, foredrag, oplysning – hvilket jeg skal vende til-

bage til – men især gennem oprettelse af lokale afholdsforeninger til skabelse af et sobert miljø i lokalsamfundet. Et af de første steder dette skete var i Silkeborg.

Totalafholdsforeningen for Silkeborg og Omegnen

I Totalafholdsbladet, nr. 8, 15. oktober 1880, meddeltes:

»Ny Totalafholdsforening. Efter Opfordring holdt *Lavrids Jørgensen* den 8de dennes et Totalafholdsmøde i Silkeborg hvorved 8 mænd underskrev Totalafholdsløftet. Dagen efter holdt han Møde i Linaa Forsamlingssal, hvor en fortrukket Skræder og en fuld Smed gjorde Spetakel og jævnlig afbrød Taleren ved meningsløse Tilråb og flove Bemærkninger. Der indtegnede sig to Medlemmer og flere af Gaardmændene stillede sig velvillig over for Sagen og ville mulig senere tegne sig, foreløbig fik de Bladet, for derigjennem at gjøre sig yderligere bekjendt med Sagen. Om Søndagen holdtes atter Møde i Silkeborg. Ved dette Møde tegnede sig nogle og tyve Mænd (ikke en eneste Kvinde havde givet Møde), og der stiftedes en Totalafholdsforening, der foreløbig kom til at tælle 30 Medlemmer. Men da der er en ualmindelig god Stemning for Sagen (vel sagtens paa Grund af, at »Silkeborg Avis« stadig med velvillig Opmærksomhed har fulgt Sagens Fremgang andre Steder), og Bestyrelsen kom til at bestaa af agtede, dygtige og virkelystne Mænd, saa vil den nye Forening med Guds Hjælp snart tiltage i ydre Omfang og indre Styrke. Bestyrelsen bestaar af følgende 5 Medlemmer:

- a) Skomagermester Chr. Nielsen,
Formand;
- b) Skræddermester J. Eriksen,
Viceformand;
- c) Lærer A. Jørgensen, Sekretær;

- d) Bestyrer Lavrsen, Kasserer;
- e) Slagtermester Josef Hertz.

Hovedbestyrelsen for den danske Totalafholdsforening hilser herved Totalafholdsmændene i Silkeborg hjærtelig »Velkommen«, og ønsker, at de maa faa Lykke og Velsignelse til rigtig at udrette noget stort og godt i Kampen mod »Samfundets værste Fjende«.

Afholdssagen var kommet til Silkeborg – endda ret tidligt. Et år efter den første danske totalafholdsforenings oprettelse i 1879, blev Silkeborg-foreningen den 10. oktober 1880, den 20. afholdsforening på landsplan.

Silkeborg var en meget ny by: først i midten af 1840'erne begyndte byen at udvikle sig med bygning af papirfabrikken og oprettelse af handelsplads. Mange arbejdere og handelsfolk flyttede i de følgende år til byen og nybyggerstemningen må have betydet en vis løssluppenhed.

I 1863 så Distriktslæge Fibiger imidlertid yderst lyst på drukkenskabs- og sædelighedsforholdene i den nye by: »Tilbøjeligheden til Brændevinsdrik kan ingenlunde siges at være stor for Byens Vedkommende (...) Man ser næsten aldrig et beruset Menneske paa Gaden, undtagen det er Bønder, som er komne til Byen for at more sig. Alkoholismus er derfor sjelden. Delirium tremens endnu sjeldnere.«¹²

Men i 1870 havde piben fået en anden lyd. Fibiger klagede nu over det stigende antal arbejdsløse (arbejdssky), som tilbragte tiden med dovenskab og værtshusbesøg – og skamløst trak på den offentlige og private godgørelse: »Byen vrimler af smaa Værtshusholdere, og i disses Skænkestuer seer man Arbejdsfolk og den lavere Haandværkerstand drikke Snapse og Baiersk Øl. Dertil kommer at Usædeligheden er meget stor, og Syphilis har i de senere Aar havt en betænkelig Udbredelse, ja, har endog trængt sig ind i Familier, hvor man mindst skulle vente at finde den.«¹³

12. Fibiger, C.: *Medicinsk Topographie for Silkeborg og dens Omegn*. Kbh. 1863, s. 79.

13. Fibiger, C.: Dødelighedsforholdene i Silkeborg i Femaaret 1861–1865, i: *Hygiejniske Meddelelser*, bd. 6, hft. 1, 1870, s. 66–67.

Fibigers moralske udtalelser gjaldt de arbejds-sky – hvad end de så var tvunget i arbejds-løshed eller ej, mens Fabriksarbejderne med stabilt arbejde vurderedes som rimeligt søbre og sædelige.

Det var således i en hastigt voksende handels- og arbejderby med stigende sociale problemer, at tanken om en totalafholdsforening voksede frem. Og med lokale håndværkere i forgrunden realiseredes så tanken i oktober 1880. Formålet med foreningen var naturligvis at virke for afholdenhed og mod spiritus. Og midlerne var udover det gode eksempel, at skabe et alkoholfrit miljø som modvægt til værtshusmiljøet. Hertil var det nødvendigt at etablere fysiske rammer – et afholdshjem, hvor det offentlige liv kunne udspilles: møder, foredrag (både afholds- og alment dannende foredrag) og selskabelige sammenkomster, såsom baller, soireer, sangaftner o.l..

Afholdssagen fremførtes på møder gennem stærkt følelsesladede foredrag mod »Drikke-uhyet« og med økonomisk argumentation. F.eks. fremførte Lavrids Jørgensen på føromtalt stiftelsesmøde, at der årligt gik 40 mill. kr. til »Drikke-trafikken« i Danmark, »eller omtrent lige saa meget som vi kan faae ind for Heste, Køer og Fedesvin«¹⁴. Ligeledes brugtes den lokale avis, Silkeborg Avis (på det tidspunkt den eneste i byen) til fremme af sagen. Og at indfangelsen af de frie fugle, håndværkssvendene på valsen, lå håndværksmestrene i bestyrelsen meget på sinde, vidnede bestræbelserne på at få oprettet logi-hus for svendene, så de ikke skulle være henviste til værtshusene. Straks i 1880 lykkedes det at få skaffet 2–3 mindre lokaler, hvor medlemmerne kunne forslå en ledig stund med læsning og samtale. Og i begyndelsen af 1881 kunne berettes om medlemsfremgang og et lyst syn på fremtiden:

Silkeborg, den 2den Februar. Hr. Redaktør!
Jeg kan ikke lade være med at fortælle Dem

lidt om vor Forening. De kan tro at alt gaar godt. I vor Forening ere vi alle, som vare vi hjemme. Der er saadan en fortrolig hjærtelig Tone over det hele. Man hører aldrig et vrangt Ord, men ser lutter fornøjede Ansigter. Foreningen vinder baade i Omfang og Anseelse. Vi ere nu 62 Medlemmer og det betragtes som en Æressag at være med i Stedet for at man tidligere kaldte os Svær-mere og Fantaster. For at De kan se, hvor rask det gaar, skal jeg meddele Dem, at i 2 Dage indtegnedes 8 medlemmer, lutter unge Mennesker. Vi bygge paa Ungdommen, og jeg tror ogsaa, at denne bedst kan føre Sagen frem. Hos mange af de gamle er Vanen bleven en anden Natur og det er ikke let at forandre sin Natur« (Totalafholdsholdet, nr. 4, 15. feb. 1881).

Et år senere var foreningen blevet så stor, at det kneb med at få plads til møderne, og tanken om at få bygget et afholdshjem blev stadig mere nærværende. Der var nu over 200 medlemmer, »og da det er Folk, som omtrent alle søge Lokalerne paa Forsamlingsaftenerne, hvor der holdes Oplæsning, Diskussion og Lignende, saa maa det staa klart for enhver, at der trænges haardt til større og bedre Lokaler«¹⁵. For at skaffe penge til byggeriet startedes indsamling af penge (»ti-Øres-Subskription«) i februar 1882. Der skulle dog gå to år inden afholdshjemmet blev til virkelighed: i februar 1884 opnåede foreningen bevilling til at drive restaurant uden brændevin og der nedsattes et udvalg til køb af en byggegrund¹⁶. Den 25. november 1884 kunne der så holdes indvielsesfest i Totalafholdshjemmet i Østergade med stor fest og anerkendende ord fra to af byens vigtigste personligheder: Birkedommer, kammerherre Drechsel og pastor Wiberg. Det betonedes ligeledes af pastor Tranberg, Farup, at huset skulle være et hjem især for unge mennesker –

14. Silkeborg Avis 11. okt. 1880.

15. Silkeborg Avis 6. feb. 1882. Avisen anbefalede sagen, »thi Skam var det for vor By om en saa nyttig Forening skulle blive hæmmet i sin Udvikling...«.

16. Forhandlingsprotokollen, 15. feb. 1884. Hovedparten af oplysninger om foreningens liv er hentet i Afholdsforeningens arkiv, som opbevares på Lokalhistorisk Samling, Silkeborg.

og et samlingssted, hvor folk kunne mødes uden strid¹⁷.

Etableringen af afholdshjemmet blev naturligvis af stor betydning for afholdsforeningen. Her var plads til de mange arrangementer, som var en vigtig del af foreningens forsøg på at påvirke i ædruelig retning. Med afholdsrestauranten fik man et sted, hvor man kunne samles og drikke kaffe, spise middag, ja, endog spille billard. Ligeledes var der værelser så udenbys afholdsfolk kunne overnatte – og der var staldplads i gården, hvilket var af stor betydning for bønderne, der kom kørende i hestevogn til lørdagsmarkedet eller midsommerens kreaturmarked.

I afholdshjemmets store sal kunne afholdes baller, hvilket skete tit. Der lagdes i den forbindelse vægt på at man ikke behøvede at være et hængehoved, fordi man forsagede spiritus: ballerne var iflg. forhandlingsprotokollen festlige og fortsatte mindst til kl. 2 om natten. Dog var der en sømmelighedsgrænse: dansen skulle foregå ordentligt og pænt – og til at sørge for det udnævntes balinspektører (Netop dansen gav anledning til diskussion efter århundredeskiftet, jvf. senere).

Besiddelsen af afholdshjemmet var en af grundene til at centralorganisationen Danmarks Afholdsforenings delegeretmøde kunne holdes i Silkeborg i juni 1885. 148 delegerede fra 132 foreninger landet over samledes for bl.a. at diskutere oprettelse af lånebiblioteker for afholdslitteratur, og forholdet til Good-Templar bevægelsen, der var begyndt at gå den folkelige afholdsbevægelse lidt for nær i medlemshvervning¹⁸. Men det var ikke seriøse forhandlinger det hele. Årsmødedeltagerne kunne også nyde en smuk sejltur til Himmelbjerget, et møde i »Indelukket« og gudstjeneste i Silkeborg Kirke¹⁹.

Afholdshjemmet var en vigtig, men ikke den eneste faktor i forsøget på at gøre bevægelsen livsomfattende. Udover de almindelige arrangementer af underholdende og be-

lærende karakter, oprettedes i foreningens regi ligeledes forskellige sociale ordninger, såsom spareforening, som fungerede næsten fra foreningens start og en syge- og understøttelseskasse:

»Det vedtoges at oprette en saadan, og der tegnedes straks en Del Medlemmer, hvorhos yderligere Indmeldelse kan ske paa en i Foreningens Lokale henlagt Liste. Meningen med Kassen er, at yde Medlemmerne en nærmere fastsat ugentlig Understøttelse i Sygdomstilfælde, og da Kontingentet kun er 10 øre om Ugen, saalænge der er Sygdom i Foreningen, forventes det at den vil faa stor Tilslutning«.

(Silkeborg Folkeblad 11. okt. 1886).

Der dannedes ungdomsforening (1904), afholdtes børnefester og gammelmandsbal – og den store sal lejedes ofte ud til andre af byens foreninger – f.eks. til dilettant eller fagforeningsmøder. Endelig skal nævnes et Totalafholdsbibliotek, som var opstillet i foreningens lokaler.

Herudover kunne afholdsforeningsmedlemmer på landsplan nyde godt af specielle afholds-forsikringsselskaber og begravelseskasser. I bevægelsens aviser²⁰ kunne man læse opbyggelige fortællinger, videnskabelige beviser på alkoholens dårlige egenskaber, meddelelser fra andre afholdsforeninger landet over – og i udlandet, og endelig kunne man herigennem annoncere efter en totalafholdshusbestyrerinde – eller søge logi hos totalafholdspar.

Afholdenhed og sømmelig adfærd

Men det var jo ikke kun for at blive forsikret eller for at låne bøger, at silkeborgenserne meldte sig ind i foreningen – der fulgte også forpligtelser med. Eftersom foreningens for-

17. Totalafholdsbladet 4. dec. 1884, s. 389 og Silkeborg Folkeblad 28. nov. 1884.

18. Silkeborg Avis 30. juni 1885.

19. Iflg. dublikeret skrivelse med program for årsmødet.

20. 1880–1898: Totalafholdsbladet, Dansk Totalafholdsblad og Dansk Afholdsblad. Fra 1898: Folkevennen.

mål var at virke for afskaffelse af al slags berusende drik, skulle nye medlemmer underskrive afholdsløftet ved indmeldelsen. Iflg. §3 i Silkeborg Afholdsforenings love²¹, lød løftet således:

»Vi underskrevne forpligter os til med Guds Bistand at afstaa fra al Slags berusende Drik som Drik, idet vi forpligter os til, saa længe vi er Medlemmer af Foreningen ikke at yde, nyde eller byde berusende Drikke som Drik. Naar et Medlem har udmeldt sig hos Bestyrelsen betragtes det engang givne Løfte som ikke givet, og er Vedkommende fuldstændig løst fra samme«.

Dette var standardformularen, hvorefter man lovede at være afholdende – ikke for altid, som i Good-Templar-logerne – men i den tid man var medlem af foreningen. Det betød at man kunne smides ud af foreningen, hvis løftet ikke overholdtes. Forhandlingsprotokollen har forbavsende få optegnelser om eksklusioner, men i medlemsprotokollen findes notater ved navne på tidligere medlemmer af foreningen, som tyder på at de er blevet smidt ud. I begyndelsen af foreningens virketid skulle eksklusioner op på generalforsamlingen, men senere blev det en ren ekspeditions-sag: Man havde simpelthen et standardbrev, der tilsendtes synderen:

»Da det er meddelt Bestyrelsen, at De har overtraadt Deres Løfte, bedes De saafremt Beskyldningen maate være urigtig, at meddele Bestyrelsen Underretning i Løbet af 8 dage. Hører Bestyrelsen ikke nærmere fra Dem, udslettes De af Foreningen« (Forhandlingsprotokollen, 5. maj, 1906).

Som oftest var der tale om anmeldelse eller stikkeri – og det blev måske misbrugt ind imellem. F.eks. anklagedes Vært Anton Pedersen, Granly, 1913 for at have holdt ulovlig

dans og beværtet berusede personer – men efter hans forklaring fandt bestyrelsen ikke grund til at foretage yderligere i den sag²².

Udover dette grundforhold, at man ikke måtte røre spiritus, var der forskellige andre bestemmelser vedr. opførsel. Det var forbudt at spille kort om penge i foreningens lokaler – der måtte ikke »lades haant om eller tales foragtligt om Religionen«²³ – og sømmelig og korrekt opførsel fordredes i det hele taget.

En vigtig sag blev den rette opførsel i forbindelse med ballerne og dansen. »Dansen« debatteredes første gang 1901 og 6. maj 1902: »Bestyrelsen fremsætter Forslag om, at Bestyrelsen er berettiget til ved Dansen, naar der danses forkert, at forbyde Vedkommende at deltage i Dansen« (Iflg. Forhandlingsprotokollen). Men hvad var det så at »danse forkert«? Ja, det afsløres først i et reglement for foreningens møder og fester vedtaget på generalforsamlingen 16. jan. 1911: de to første paragraffer var ret uproblematiske, og bekræftede kun hvordan den slags foregik:

- »§1: Foreningen afholder Medlemsmøder hver mandag Aften Kl. 8 ¼ hvor nye medlemmer optages
- §2: Formanden byder Velkommen, leder Møderne, i hans Fraværelse Næstformanden eller et af de øvrige Bestyrelses-medlemmer«

Dernæst lagdes der vægt på en ordentlig opførsel – ro og orden:

- »§3: Ved medlemsmøderne indledes med Sang og derefter Foredrag Oplæsning eller Diskusjon. Det pålægges Medlemmerne at overholde god Ro og Orden under Møderne, hvortil hvert Medlem maa yde sin Bistand. Cigar og Tobaksrygning er forbudt. *Se Opslagene*«.

Og så endelig definitionen på »forkert dans«:

21. Her cit. fra de reviderede love. Forhandlingsprotokollen 26. feb. 1894. De folkelige afholdsforeninger havde på dette tidspunkt slettet det aggressive »total« i navnet.

22. Forhandlingsprotokollen, 27. jan. 1913.

23. *ibid.* 26. feb. 1894.

»§4: Selskabelige sammenkomster – Baller m.m. afholdes efter nærmere Bestemmelse.

Ingen maa danse med Over eller Hovedtøj paa og med Cigar i Munden eller Haanden ligesom det er *forbudt* at danse forkert – *Venstre* – om«.

At danse »avet om« kunne altså ikke tillades, sandsynligvis p.g.a. det kaos, som skabtes, når ikke alle dansede samme vej – og vel også et udtryk for en generationskløft, hvor de ældre, som sad i bestyrelsen, ikke kunne acceptere denne nymodens dans. Men sagen afsluttedes ikke med dette reglement – i 1915 forsøgte Brødkusk Christensen at få afgørelsen omstødt, men havde majoriteten imod sig – og først i 1920 kom der en ny beslutning:

»Førsteling foreslog at Reglerne for Ballerne i Foreningen forandredes til at der ogsaa maa danses venstre om. Efter en indgaaende Forhandling herom vedtoges Førstelings Forslag med 11 st. mod 8, dog kan den almindelige Buledans ikke tillades ligesom Bestyrelsen skal sørge for at alt ved Ballerne gaar sømmeligt til«²⁴

Sagen om dansen viser noget om, hvad der stod på spil: det var nødvendigt for den ældre generation at holde fast i at det gik sømmeligt og respektabelt til ved foreningens fester. Den fortsatte insistensen på sømmelighed, ro og orden, hang sammen med ønsket om at blive accepteret – afholdsforeningen skulle ikke være sub-kultur, men udtryk for et højere moralsk stade – i modsætning til tidligere tiders skørlevned.

Afholdsforeningen skulle foregå med et godt eksempel – og trods det at den yngre generation endelig i 1920 fik lov til at danse

»venstre om«, pointeredes det at det absolut ikke var meningen at det hele skulle udarte til »Buledans« – et udtryk for usømmelighed og usædelig optræden.

Den småborgerlige dominans

Sømmelighed, afholdenhed, moral etc. er nogle af nøgleordene i den bevidsthed, der knytter sig til den småborgerlige produktionsmåde. Og foreningen var da også præget af småborgere. Ser man på bestyrelsessammensætningen domineredes foreningens ledelse i hele perioden af håndværksmestre og handlende. Og i en opgørelse over medlemmernes erhverv 1881–1897 træder disse mindre erhvervsdrivendes dominans ligeledes frem²⁵. Ikke fordi de var flest rent numerisk, men fordi de var i stand til at trække hele familien med i foreningen – og dels – hvilket forekommer det vigtigste – ved at få deres ansatte tjenestefolk, lærlinge o.s.v. med ind i afholdsmiljøet.

Undersøgelsen omfatter i alt 474 personer – hvoraf i hvert fald 137 ikke mere var medlemmer af foreningen i 1897. De er noteret som bortrejst, udmeldt eller slettet²⁶.

Silkeborg Afholdsforenings medlemmer 1881–1897

I. Selvst. håndværkere og handlende	52
II. Arbejdere, svende og lærlinge	185
III. Ungkarle og ungpiger ²⁷	152
IV. Service-erhverv	10
V. Husmødre ²⁸	49
VI. Andre ²⁹	26
	474
i alt	

24. *ibid.* 19. jan. 1920.

25. I Silkeborg findes næsten ingen tilfælde, hvor byens højere lag har været organiseret i afholdsforeningen. Nævnes kan Redaktør Lyngby, og Candidat, senere Pastor, Hasselbalk, der i 1904 var formand og sekretær for foreningen – men han var altså også rigtig grundtvigianer og skrev navneord med lille og bolle-å!

26. Iflg. Medlemsprotokollen for Silkeborg Afholdsforening 1897.

27. Sønner og døtre af afholdsfolk.

28. Hustruer til afholdsmænd.

29. Omfatter f.eks. seminarister, enker og de stillingsbetegnelser, der var ulæselige.

Går vi lidt tættere på gr. II, ser vi håndværksmestrenes og de handlendes indflydelse, idet den allerstørste gruppe her kan betegnes som tyende af forskellig art. De er alle i medlemsprotokollen opført uden stillingsbetegnelse – kun med et lille »hos«, og så arbejdsgiverens navn (F.eks. NN hos Bager Stilling)

Gruppe II

A: Arbejdsfolk	37
B: Svende i forsk. håndværk	7
C: Lærlinge i forsk. håndværk	7
D: Handels-lærlinge og ekspedienter	5
E: Tyende (»hos«)	129
i alt	185

Man kan således både med baggrund i foreningens aktiviteter og i opgørelsen over medlemmerne betegne afholdsforeningen som et småborgerligt forsøg på at organisere befolkningen (og især de lavere klasser) i et humanistisk, moralsk miljø, med fællesskab om sagen på tværs af klasseskel. Denne karakteristisk var et af den opkommende arbejderbevægelses hovedanklagepunkter mod afholdsbevægelsen, og på landsplan gav det da også lejlighedsvis anledning til sammenstød. I Silkeborg var f.eks. Arbejdsmandenes Fagforening før århundredeskiftet meget utilfreds med, at der blev afholdt Fællesorganisationsmøder på afholdshjemmet – og i forbindelse med oprettelsen af Arbejdernes Forbrugerforening (1900) stredes man om hvorvidt der skulle sælges spiritus eller ej³⁰.

Dog mener arbejderbevægelses-historikeren Keld Dalsgaard Larsen, at der var et nært forhold mellem arbejderbevægelsen i Silkeborg og afholdsforeningen fra 1890'erne til et godt stykke ind i dette århundrede, idet arbejderbevægelsen også nødvendigvis måtte forholde sig til alkoholproblemet i arbejderklas-

sen. Ligesom afholdsfolkene måtte arbejderbevægelsen virke for oplysning, kultur og social sikring, hvilket i Silkeborg fra 1894 organiseredes i Arbejdernes Fællesorganisation³¹.

Skitsen af den lokale afholdsbevægelse har vist bevægelsens bestræbelser på at skabe et alkoholfrit miljø, hvor indenfor en så stor del af det sociale liv som muligt kunne udspille sig. Men ved siden af dette ses også disciplineringen – vigtigheden af en sømmelig optræden – nok fornøjelser, men ikke udskjelser. Ideologien var præget af det småborger-skab, som dominerede foreningen, og når man går fra den lokale virkelighed og til den ideologi, som udbredtes fra mere eller mindre centralt hold, finder man de samme idealer.

Afholdsbevægelsens propaganda

I indledningen fremhævede jeg at baggrunden for afholdsbevægelsen og dens aktiviteter må ses i sammenhæng med disciplineringsaspektet. Disciplinering til lønarbejde kan koncentreres i nogle ideologiske begreber, såsom *punktlighed*, *stabilitet* og *regelmæssighed* i arbejdet, opnået gennem *driftstømning*, *afholdenhed* og *soberhed*. Dette ideologiske projekt – at skabe gode arbejdere – både i arbejdskraftmæssig og moralsk henseende – blev bl.a. udført af afholdsbevægelsen.

Jeg har valgt at koncentrere analysen om afholdsbevægelsens propaganda- og oplysningsvirksomhed, idet dette må regnes for et manifest udtryk for bevægelsens ideologi. Propagandaskrifterne, -pjecerne, -bøgerne og aviserne var både beregnet som omvendelseslitteratur – til uddeling og til at bruge i foredrag og diskussioner – og som selvbekræftelse for de allerede omvendte. I begge tilfælde betyder det at dette materiale er centralt til en forståelse af afholdsbevægelsen og dens mål i de første år. Jeg vil derfor i det følgende karakterisere propagandaen og ideologien med

30. Inden Arbejdernes Forsamlingsbygning opførtes 1898. Dalsgård Larsen, Keld: *Arbejderkooperationens historie – set fra Silkeborg*, Silkeborg 1983, s. 37 og 41–43.

31. Se Dalsgård Larsen, Keld: *Arbejderliv og faglig organisering i Silkeborg 1840–1940*, Silkeborg 1984, s. 44–45 og 84–85.

eksempler fra skrifter, udkommet i 1880'erne og 90'erne: afholdsbevægelsens opkomst- og »kamp«periode.

En fast række af punkter går igen i propaganda- og oplysningsskrifterne, nemlig argumentation/postulation på grundlag af 1) Historien og kristendommen, 2) Videnskabelige undersøgelser især omkring sundhed og sygdom, 3) Statistik af alle afskygninger – både i forhold til sygdom, kriminalitet, nationaløkonomi o.m.a. Jeg vil i det følgende gennemgå disse punkter.

Historien

Næsten alle skrifter understreger historiens lære i forbindelse med druk og afholdenhed: at afholdende folkeslag har undervundet de alkoholiserede folk. Det bevises herigennem, at de afholdende bliver stærkere, mere beslutsomme og på alle måder overlegne i forhold til de dekadente, forlystelsessyge, slappe og uorganiserede alkoholiske folkeslag:

»...de vindrikkende Lydere, Medere og Babyloniere og de øl-drikkende Ægyptere bukkede under for de vanddrikkende Persere. Selve Verdenshistorien viser altsaa, at Afholdsfolkene er de stærkeste« (Balle, M. & Ferd. Nielsen: *Jubilæumsskrift for Danmarks Afholdsforening 1879-1904*, Odense 1904, s. 3³²).

Denne argumentationsform bruges udelukkende i forbindelse med oldtiden, mens tiden herefter iflg. afholdshistorikerne i stigende grad blev præget af drik – frem til omkring 1700, som afholdshistorikeren Anton Schmidt kalder »Drikkeriets klassiske Tidsalder«³³. Går vi længere op i tiden, ses historien alene i lyset af mådeholdsbevægelsen og afholdsbevægelsen og dens indflydelse.

En anden vigtig argumentationsform var brug af Bibelen og kristendommen. Afholdsbevægelsen var fra starten præget af kristne frikirkeretninger (således kom inspirationen til den danske afholdsbevægelse fra metodister og kvækere) – hvilket gav bevægelsen problemer i forhold til den danske statskirke, hvor man i starten ikke så med særligt blide øjne på denne bevægelse. Det er i den forbindelse man skal se den store debat i 1883 om Bibelen og afholdssagen³⁴.

Pastor H. G. Saabye anfægtede her afholdsfolkernes påstand om at Bibelen krævede totalafhold. I stedet mente han, at der taltes om forbud mod »umaadelighed« og drukken-skab. Hertil skal lægges en række personlige angreb på især afholdsagitatoren Lavrids Jørgensen, og på afholdsbevægelsens frikirkelige præg, samtidig med at Saabye hævdede nødvendigheden af at have evangeliet med i kampen for mådehold.

Afholdsbevægelsens mest spidse penneførere, Lavrids Jørgensen, svarede aggressivt og dyngede endnu flere skriftsteder oveni til bevis for bibelens totale afvisning af de spirituøse drikke. Specielt Brylluppet i Kana var omdiskuteret, og Lavrids Jørgensen forsøgte at sandsynliggøre at Jesus ikke skabte vand til vin, men vand til sund, ugæret vindruesaft! I sin argumentation støttedes Lavrids Jørgensen senere af en præst, Th. Sørensen (der virkede på Færøerne, hvor der var forbud. Th. Sørensen kom senere til Skanderborg), en af de absolut første præster, der helhjertet gik ind i afholdsbevægelsen. Debatten er alt for omfattende til at blive refereret her – men den viser i hvert fald afholdsbevægelsens nødvendige brug af skriftens ord i argumentationen, på den ene side – og på den anden side vægten på at løsrive sagen fra religionen – at gøre det til en god, borgerlig sag. Denne dobbelt-hørte dog bevægelsens første år til. Meget hurtigt fik den »folkelige« del af bevægelsen

32. Et andet godt eksempel på brug af historien er Anton Schmidts *Afholdsbevægelsens Verdenshistorie*, bd. I–VI, Hvor bd. I, 1911 handler om oldtiden, den første kristne tid, vikingetid og middelalder.

33. Schmidt op. cit. bd. II (Fra 16–17. Aarhundrede til Begyndelsen af 19. Aarh.) Kbh. 1912, s. 1.

34. Saabye, H. G.: *Bibelen og Vinen*. Et Lejlighedsskrift om Totalafholdssagen, Kbh. 1883. Jørgensen, Lavrids: *Bibelen og Totalafholdssagen*, Kbh. 1883. Sørensen, Th.: *Om Totalafholdssagens Forhold til Kristen-dommen*, Kbh. 1883 + en række småskrifter og artikler.

Claus Johannsen, Landstingsmand og mangeårig formand for Danmarks Afholdsforening taler ved et møde på Himmelbjerget den 19. juni 1910. Silkeborg Afholdsforening afholdt årligt en sommerudflugt – og den gik næsten hvert år ned ad søerne til Himmelbjerget, hvor der ofte kom en foredragsholder, eller anden underholdning. Fotos udlånt af Lokalthistorisk Samling, Silkeborg.

mest vind i sejlene, og den evangeliske og frikirkelige indflydelse svandt ind.

Lavrids Jørgensen hentede i denne debat nærmest skyts fra de folkelige vækkelses kritik af den konforme statskirke og dens stive, formynderiske præster. På denne måde må debatten også opfattes som »et barn af tiden«.

Sundhed og sygdom

En anden meget væsentlig del af afholdsbevægelsens propaganda var centreret omkring forholdet mellem druk og sundhed/sygdom. En helt gennemgående tema var drukken-skabens nedbrydning af drankerens legeme, hans arbejdssevne, hans velbefindende – resul-

terende i en alt for tidlig død. Afholdsbevægelsen forsøgte her først og fremmest at ramme en pæl igennem meget udbredte myter omkring alkohol – såsom at alkohol styrker ved hårdt fysisk arbejde, at alkohol varmer o.a. Hertil brugtes især den schweiziske professor G. Bunge, der i en lille bog, som i 1887 oversattes til dansk³⁵, viste at alkoholen især lammer nervesystemet. Og også har sjælelige virkninger:

»Mennesket bliver Aabenhjertigt og meddelsomt (...) Sorgløs og livsglad (...) Men fremfor alt ytrer Alkoholens lammende Virkning sig deri, at den bedøver enhver Følelse af Mishag og Smerte, og det først og fremmest de bitreste Smerter, de sjælelige

35. Bunge, G.: *Om Drikkespørgsmaalet*. Et Foredrag. Kbh. 1887.

Smerter: Kummeren, Sorgerne« (Bunge op. cit. s. 7.)

Alkoholens nedbrydning af mennesker medfører både for den enkelte og for samfundet uheldige virkninger. For drankeren kan ikke klare hårdt arbejde, de indre organer ødelægges, man får deciderede drankersygdomme ved stadig druk. Alkoholens resulterer ofte i sindssyge, og man kan i hvert fald være sikker på en alt for tidlig død. Men ikke nok med det – efter ens død må ens børn slæbe rundt på drukproblemerne:

»Faderens Misgerninger nedarves paa Børnene i mange Led.«

Dr. Ad. Frick siger således:

»Allerførst har det vist sig, at et stort Procenttal, nemlig omtrent Halvdelen, af de i Anstalter for Aandsvage Børn, for epileptiske, for døvstumme optagne, have drikfældige Forældre«. Lunier fandt, at hos 50 pCt. af de store Stæders Idioter vare Forældrene *notoriske* Drinkere. Dr. Howe har oplyst, at af 300 Idioter i Massachusetts nedstammede de 145 fra drikfældige Forældre (...) Prof. Dr. med. *Brandes* nævner følgende Tilfælde: »En dranker havde syv børn; de to døde tidligt af krampe, det tredje blev sindssygt, det fjerde Dranker, det femte, en Datter, blev gift, dræbte sit Barn, gav sin Mand Gift og tog sig selv af Dage, det sjette blev dømt til Døden for Mord, og det syvende kom paa en Stiftelse. Faderen blev til sidst fjollet og endte paa en Sindssygeanstalt« (Nielsen, Ferd.: *En Kulturstrøm*. Kulturhistorisk og hygiejnisk Skildring, Aalborg 1897, s. 63)

Argumentationen her og den konsekvente

brug af naturvidenskabsmænd, læger og andre med fine, respektindgydende titler, er et godt eksempel på hvordan Afholdsbevægelsen løsrev problemet fra den sociale kontekst – byttede om på årsag og virkning. Propagandaen gav udtryk for en klippefast tro på, at en udryddelse af alkoholen var midlet til at skabe en bedre verden, og undlod dermed at inddrage de sociale og økonomiske forhold som årsag til f.eks. druk. Tværtimod fik drukens skylden for al nød, elendighed og fattigdom. En opfattelse som arbejderbevægelsen da også i mange tilfælde berettiget kritiserede afholdsfolkene for³⁶. Som propaganda virkede det imidlertid godt – det var tilsyneladende objektive beviser fra videnskabsmænd på, at druk var uhyre skadeligt – og respekten for videnskabsmænd og læger var dengang som nu meget stor³⁷.

Ligeledes skal bemærkes at kampen mod mådeholdsfolkene også førtes medicinsk:

»Det er efter omfattende og fine Forsøg, at Dr. Ridge anklager Nydelsen af Alkohol i *smaa Mængder* med følgende Ord: Den formidsker: 1) Haandens Sikkerhed, 2) Synets Skarphed, 3) Bedømmelsens Nøjagtighed, 4) Tankens Hurtighed, 5) Muskelbevægelsens Hurtighed, 6) Evnen til Selvkontrol« (Nielsen: *En Kulturstrøm* op. cit. s. 38)

Dette citat viser meget tydeligt bevægelsens tilknytning til industrialiseringens og lønarbejdets tidsalder. For her var man ilde stedt, hvis håndens, øjets og tankens sikkerhed og selvkontrollen svigtede – ligesom en beherskelse og rationalitet i arbejdet og muskelpkraft til at udføre det, var vigtige egenskaber for mennesket.

36. Kautsky skriver, at sådanne enkeltsags-bevægelser glemmer klassekampen og forsøger at slå bro mellem proletariatet og bourgeoisiet, og drive en kile ind i proletariatet. Kautsky op. cit. s. 88.

37. Næsten alle de i afholdsskrifterne omtalte videnskabelige forsøg og statistikken blev siden anfægtet som uvederhæftige og overfortolkede. Se: Weis, Fr.: *Om Alkohol og alkoholiske Drikke*. Nogle Ord til Overvejelse i Anledning af de i Rigsdagen forelagte Ædruelighedslove, Kbh. 1910 – og samme: *Afholdsbevægelsen og Alkoholspørgsmaalet*. Gensvar og supplerende Bemærkninger, Kbh. 1910 desuden debatabogen *Forbud! For eller imod*, Kbh. 1918, hvor Weis debatterede med den socialdemokratiske afholdsmand A. G. Meyer. Weis var formand for Den Personlige Friheds Værn, der gik imod forbud og indskrænkninger i den personlige frihed.

Statistik

Næsten lige så vigtig i propagandaen som forskning og forsøg var brug af statistik – sandsynligvis fordi statistik med tal og tabeller gav et ligeså objektivt og tilforladeligt indtryk som en læges udtalelser. Og afholdsbevægelsen publicerede utallige former for statistiske opgørelser – over drikkeriets stigning eller fald, »drikke-trafikkens« indflydelse på nationaløkonomien, sammenligninger mellem skat på spiritus i forskellige lande o.s.v.

Men en brug af statistik som den følgende, var nok den mest almindelige – løst udslynget som den var, og uden beviser for rigtighed:

»Over $\frac{1}{3}$ af Selvmordene her i Danmark ere drikfældige. I $\frac{1}{4}$ af de Ægteskaber, der opløses, har Drikfældighed været Hovedaarsagen. $\frac{2}{3}$ af de Personer, der indlægges på Københavns Ladegaard, ere drikfældige. Samme Forhold faas for Landets øvrige Fattiggårde. Med hensyn til Fangerne i Vridsløselille for Tidsrummet 1871–1880 ses det, at for ca. $\frac{1}{3}$ har Drikkeriet stået i sandsynlig Forbindelse med Forbrydelsen«. (*Om Alkoholen og dens Virkninger*, Kbh. 1894, s. 40³⁸).

Jeg vil ikke her remse flere tilfælde op af statistisk argumentation, men slå fast, at statistikken var vigtig for afholdsbevægelsen og tjente et væsentligt formål i udbredelsen af småborgerskabsideologien. Af sidste citat fremgik det at druk førte til selvmord, ægteskabsopløsning, fattigdom og kriminalitet – netop nogle af de ting, som kunne forstyrre samfundets moralske udvikling og idealerne om uafhængighed, selvhjulpethed og soberhed i småborgerskabet (og blandt arbejderne). Dette fremgår også af følgende positive brug af statistik:

»I den strenge Vinter 1860–61 blev i London 130.370 Personer understøttede paa Offentlighedens Bekostning, men det blev bevist, at af de 7.847 Arbejdere, der vare Med-

lemmer af Totalafholdsselskaberne, bad ikke en eneste om Understøttelse.« (Nielsen: *En Kulturstrøm* op. cit. s. 68).

Man blev altså selvhjulpethed, nassede ikke på det offentlige – og var næsten respektabel middelklasse.

Samlet må man sige at det var uhyre vægtige argumenter afholdsbevægelsen kørte frem. Bevisførelsen med bibelcitater gør indtryk, ligesom historien, som absolut uigendriveligt bevis viser at afholdende folkeslag bliver de herskende. Nu kan historien jo bruges til hvad-som-helst og ligeså Bibelen, og det er nok ikke her det vigtigste bevismateriale fremkommer. I stedet bruges denne historiske dimension som garniture omkring det rigtigt tunge skyts: lægernes og statistikken »objektive udsagn«. Her er noget som synes uangribeligt og som derfor virker stærkt.

At få at vide af en læge (evt. en overlæge eller endda en professor) at alkoholen er gift for din krop, alkoholen nedsætter din arbejdssevne, at alkoholen bringer ulykke og sindsygd om dine børn i flere slægtled – en sådan argumentation *må* virke umiddelbart stærk. Og samtidig ligger der en disciplinerende effekt i lægeudtalelserne: At alkohol er gift for kroppen betyder dels at visse indre organer simpelthen ødelægges ved umådeholden alkoholnydelse – og dels – og det er mindst lige så vigtigt – at man mister kontrollen med sig selv og sin krop i rusen. En fuld person kan ikke undertrykke sine drifter, hvilket kan give sig udtryk i aggression, liderlighed, tårevædet sentimentalitet eller skulderklappende jovialitet. Al tale om rationel tankegang, regelmæssige og sikre bevægelser og stabilitet er omsonst, hvis der er sprut med i billedet. Ens arbejdsevne i det industrialiserede arbejde bliver således stærkt formindsket.

Det var der forsåvidt ikke noget nyt i: Håndværkerne i det før-kapitalistiske samfund vidste godt at de ikke kunne arbejde ordentlig med brændevinsrus på – så derfor lod de bare være med at arbejde dagen efter en af

38. Udgivet med Statsunderstøttelse til Brug for Danske Skolelærere af Afholdssamfundet ved Mich. Larsen og H. Trier, Kbh. 1894.

Typisk fremstilling af afhold contra drukkenskab. Til venstre drankerens hjem: trist, mørkt, koldt – de angste børn gemmer sig bag deres grædende mor, efter at faderen igen er kommet fuld hjem. Til højre den pæne småborgerlige afholdsmands hjem, som er lyst, ansigterne er glade og der er råd til ordentlig mad. Læg desuden mærke til planten, der deler billedet i to: til højre springer den smukt ud, mens den til venstre er gået i frø.

de utallige helligdage eller blå mandage. Det før-industrielle arbejde var indrettet efter en indtjening, der skulle opretholde status quo – man skulle have til mad og de fornøjelser, man nu engang plejede, hvorfor man ikke arbejdede mere end højst nødvendigt og på uregelmæssige tidspunkter. Men med industrialiseringen forstærkedes den førnævnte nødvendighed af regelmæssighed og punktighed, og dermed blev også afholdenhed (sammen

med skoleundervisning og familieideologi) en vigtig disciplineringsfaktor.

For man kunne se hvad drukkenskaben kunne føre til, i statistikken: sindssygdом, fattigdom, kriminalitet og alle former for usædelighed. Ting, der virkede truende for den respektable småborgers moral, men som så sandelig også var økonomisk uforsvarligt, idet ovennævnte fortrædeligheder kostede penge for samfundet. Alkoholikere og fattige nød

uden at yde »lå samfundet til byrde«. Derimod skejdede en respektabel og stabil arbejder med et roligt familieliv ikke ud og lå ikke andre til byrde – og var således, iflg. ideologien, uafhængig og fri (skønt lønarbejder).

Disse intentioner er meget præcist opsummeret af Overlæge Carl Ottosen, 1929: »Afhold for den enkelte betyder en højere Sundhedstilstand med færre Smerter, større Velbefindende, forøget Arbejdsevne og en rigere og sandere Livsglæde. At det for Familierne betyder bedre økonomi og derigennem bedre Raad til egen og Børnenes Uddannelse, til ædfere Livsnydelse, til større Hjemlivsfred og Hjemlivslykke – og da Familierne er Grundpillerne i Samfundet, betyder dette atter et lykkeligere Samfundsliv« (Hvad vi vil, i: *Danmarks Afholdsforening gennem 50 Aar, 1879–1929*, Kbh. 1929, s. 84).

Som sagt blev afholdsbevægelsen kritiseret for denne ideologi af arbejderbevægelsen: den ensidige fokusering på sprutten som skyld i alt fortræd fjernede arbejderens bevidsthed fra klassekampen – erstattede således kollektiviteten og solidariteten med individuel stræben efter respektabilitet og familielykke. Men arbejderbevægelsen havde også øjnene åbne for drukkenskabens farer – og respektabiliteten som en vigtig del i kampen for indflydelse og anerkendelse – og det vil jeg se på i det følgende.

Arbejderne og afholdet

Afholdsbevægelsen var fra starten en småborgerbevægelse. De bærende kræfter var mindre håndværksmestre, handlende og naturligvis de humanistisk-idealisticke skolelærere. Men blandt dem, der fyldte de meniges rækker under afholdsfanerne var der også mange – nok især (håndværks-) faglærte – arbejdere.

Som det tidligere er vist var en af afholdsbevægelsens intentioner at virke for en ædruelig påvirkning af samfundets nederste lag. Afholdsbevægelsen var således et af midlerne til at disciplinere arbejdskraften til lønarbejdet, og fremme en højere moralsk standard i arbejderklassen.

Men det er vigtigt at pointere at arbejderbevægelsen tidligt spillede med i afholdsproblematikken. Disciplinerings-tendensen var altså ikke blot et udefra (oppefra) kommende fremmedlegeme, men fra starten integreret i arbejderbevægelsen. Arbejderbevægelsens kamp for højere løn, mere indflydelse – ja, et bedre liv indebar bl.a. at man måtte underkaste sig nogle idealer, som vel egentlig var fremmede for det man kunne kalde kollektiv, solidarisk klassebevidsthed.

Den socialdemokratiske pragmatisme og reformisme medførte, efter nogles mening, en borgerliggørelse af arbejderne, eller måske rettere: at den småborgerlige tendens i arbejderklassen slog igennem og kom til at præge den organiserede arbejderbevægelse³⁹. Idealene: renlighed, familielykke, stabilitet og respektabilitet slog igennem, og kan vel også betegnes som baggrunden for de resultater arbejderbevægelsen og Socialdemokratiet faktisk opnåede i dette århundrede. Andre arbejderbevægelseshistorikere har forsøgt at pege på, at der blev udviklet en egentlig arbejderkultur i Danmark. Denne specielle arbejderkultur brugte bl.a. borgerlige udtryk og normer – men på kvalitativ anden måde end det var tilfældet i borgerskab og småborgerskab, ligesom kollektiviteten og solidariteten i boligkvarter og på arbejdsplads var en integreret del af kulturen. Iflg. denne fortolkning blev arbejderne altså ikke »borgerliggjorte«, men skabte selv en specifik kultur, hvor indenfor bl.a. en borgerligt inspireret respektabilitet var vigtig, især for at afgrænse sig

39. Anker Gemzøe skelner i en artikel fra 1977: Arbejderkultur i Danmark i perioden fra 1880 til 1924, *Kultur og Klasse* nr. 31, mellem to former for livssituation i arbejderklassen: dels de ufaglærte »lumpenproletariatet«, dels de faglærte, som var et stabilt lag, hvor familielivet spillede en stor rolle sammen med den faglige stolthed og dermed organisering i partiet/faglig organisation. Denne del af arbejderklassen – med småborgerlige idealer – blev det »dominerende udgangspunkt for den »organiserede« arbejderkultur. Men herved skubbes den radikale solidaritet, det radikale autoritetselement og den radikale mistro til den borgerlige uddannelse og kultur i baggrunden og fortrænges« s. 37.

nedad⁴⁰. Svaret blev en afstandtagen fra de nederste, fattige lag, eller i hvert fald de udtryk, som normalt hæftedes på »lumpenproletariatet«, såsom promiskuitet, urenlighed, prostitution, kriminalitet – og drukskenskab. Det var først og fremmest disse nederste lag, der skulle uddannes/kultiveres gennem arbejderbevægelsen.

Respektabilitetsproblematikken er central for forståelsen af arbejderbevægelsens forhold til afholdsbevægelsen og -sagen. Jeg vil her nøjes med denne påpegning af arbejderbevægelsens tilegnelse af nogle borgerlige dyder – idet hele spørgsmålet om arbejderkultur eller ej – borgerliggørelse eller ej, er for omfattende i denne forbindelse. I forskningen omkring afholdsbevægelsen er det imidlertid vigtigt, at inddrage den arbejderbevægelse, som trods alt organiserede de masser, som afholdsbevægelsen også rettede sin propaganda imod. Påvirkningen fra den småborgerlige afholdsbevægelse er omvendt en vigtig del til forståelse af arbejderbevægelsens udvikling især i begyndelsen af dette århundrede.

Men hvordan forsøgte afholdsagitorerne så at nå ud til arbejderne? Dette vil jeg prøve at se på i det følgende, igen ved hjælp af afholdsbevægelsens propaganda.

Meyer og ædrueligheden

Agitationen i de københavnske arbejderkvarterer iværksattes ret hurtigt efter afholdsbevægelsens start. Lavrids Jørgensen blev i 80'erne formand for den københavnske afholdsforening, men havde tilsyneladende ikke overvældende succes blandt arbejderne. I hvert fald er det ofte historier om trusler fra publikum, ukvemsord og skænderi under

hans foredrag i arbejderkredse i 80'erne, der går igen i jubilæumsbogen:

»Saaledes undgik Formanden, da han en Aften stod paa Talerstolen, kun en velment Dragt Prygl ved, at han undslap ad en Bagdør og løb efter Politi, der tog sig af de uroligste Hoveder i Forsamlingen, og det var paa den Tid intet Særsyn at se Tilhørerne trække en Brændevinsflaske eller en halv Bajer frem og gemytligt afbryde Taleren med et: »Skaal, du gamle, det maa vi have os en lille En paa« (Københavns Afholdsforening. *Minder gennem 25 Aar, 1879–1904*, Kbh. 1904 s. 12.

For at vinde udbredelse blandt arbejderne måtte sagen fremføres af folk fra arbejdernes egen kreds, og indgå som led i den faglige og politiske organisering. Og det blev de to dygtige, socialt indstillede talere: A. C. Meyer (Socialdemokrat) og den radikale Herman Trier, der gennem foredrag om ædruelighed i en række fagforeninger i begyndelsen af 90'erne var med til at få gang i afholdsarbejdet i arbejderbevægelsen. Trier nævner, at han og Meyer ikke oplevede store problemer under møderne, fordi flere fagforeningsledere nu havde sluttet sig til afholdsbevægelsen. Dette forhold omtales af Trier i forordet til Meyers bog *Arbejderne og Afholdssagen* (Kbh. 1891) – og han anviste her hvordan man bedst fik arbejderne i tale: ikke gennem moralske fordømmelser og formaninger, ikke gennem henvisning til økonomiske fordele – men derimod ved brug af naturvidenskabelige facts om spiritussens indvirkning på legemet – for naturvidenskab, det var noget arbejderne havde respekt for: »De store Opfindelsers Indflydelse paa Arbejdets Form har

40. Jvf. Wegs, J. Robert: Working class respectability: The Viennese Experience, i: *Journal of Social History*, vol. 12, 1981/82, s. 621ff, Los Angeles 1982, som i Wien viser at de sociale skillelinier i arbejderkvartererne ikke gik mellem arbejderklasse og »Angestellte« (funktionærer), men mellem respektabel arbejderklasse og lumpenproletariatet. Wegs mener, at den respektable arbejderklasse især ønskede at distancere sig fra de nederste lag – men også fra middelklassen. Selvom karakteristika for den respektable arbejderklasse svarede til middelklassenormerne: orden, disciplin, uafhængighed, renlighed, flid, så mener Wegs, at der var en speciel »working class version of respectability«, som f.eks. betød, at man ikke nødvendigvis behøvede at undgå gæld eller pantelåner, s. 630.

Se desuden Christensen, Niels: Lov og orden, i: *Den Jydske Historiker 25: Lovens lange arm*, Århus 1983, s. 20 ff.

givet Arbejderne Tillid til Naturvidenskabens gennem Erfaring og Iagttagelse indvundne Resultater; hvor den taler om fastslaaede Sandheder, bøjer Arbejderne sig og slutter Trop« (s. 4). Indledningen afsluttes med et brev, som Trier har modtaget fra en taknemmelig arbejder, som kan fortælle om glæden ved soberheden og respektabiliteten. Virkelig et ideelt eksempel:

»Førstkommende Februar eller Marts« skriver han, »bliver det 3 Aar siden, jeg hørte Dem tale ved et Afholdsmøde i Rømersgade, i hvilket foruden dem A. C. Meyer og flere deltog. Jeg var tilstede med en Bekendt, en Snedker, og da vi havde hørt et Par af Foredragene til Ende, besluttede vi at forsøge os som Afholdsmænd. Samme Aften satte vi vor Beslutning i System, i det vi i Stedet for at drikke Snaps til vor Aftensmad drak en Kop The. Siden er mit Bekendtskab med den nævnte Snedker ophørt, da han arbejder andetsteds; men jeg har erfaret, at han trolig holder det Løfte, vi har givet hinanden om ikke at nyde Spiritus.

– Jeg holder fast ved Løftet fordi jeg har lutter Fordel deraf. Min Ugeløn slaar til (hvad den aldrig gjorde før), Værtshuset har jeg ombyttet med Vælgerforening, Foredrag og Teater, Forholdet til min Hustru er blevet inderligere og endelig har jeg i Stedet for tidligere at have en Bog med Værtshusholderen afskaffet denne, men i Stedet anskaffet en Bikubebog. Mine Arbejdskolleger undres over, at min Ugeløn ogsaa slaar til til gode Klæder, Bøger og gode Adspredelser. Ja, jeg undres over, at jeg forhen har været saa ødsel paa Tid og Penge og takker hjærteligt det gode Tilfælde, som førte mig hen paa det ovenomtalte Møde« (s. 5)

Økonomisk fordel, oplysning og kultur, tidsrationalitet, forbedret familieliv, opsparing, gode klæder, bøger og adspredelser. Denne arbejder har virkelig fået noget ud af sin afholdenhed. Faktisk har han hævet sig op over proletar-standen til den respektable del af arbejderklassen.

Meyers indledende argumenter i bogen

fastslår afholdssagen som en demokratisk og social sag. Al religiøsitet og reaktionært påhæng må ud af afholdsbevægelsen, for at den kan blive demokratisk og ikke gå ind for tvangsforanstaltninger og indskrænkning i livsnydelse. Meyer taler som socialdemokrat om nødvendigheden af at ændre det samfund, som fremmer fattigdom og ulighed. Men tro nu ikke, at det er arbejderne, der skal ændre samfundet revolutionært, næh, det skal videnskabsmændene og politikerne tage sig af – og det skal gå langsomt – og hertil skal arbejderbevægelsen og afholdsbevægelsen hjælpe gennem organisering af arbejderne og ved at »beskæftige deres Tanker med filosofiske og politiske Spørgsmaal« (s. 13), for derigennem at forbedre (kultivere) nydelsestrangen og moralen.

Heroverfor sætter han modpolen, alkohol, som har undergravet befolkningens moral og medført forbrydelser, sindsygd, selvmord, separationer og politiuorden.

Meyers argumentation svarer nøje til de sædvanlige afholdsforedrag: de forskellige videnskabelige beviser omtales – umådeholdets farlighed – de personlige og samfundsmæssige udgifter. Og Meyer taler for at finde nye former for selskabelighed til afløsning af håndværkertraditionens slagsmål og kroliv (s. 21–22).

Bogen er altså et forsøg på at kaste en gammel drukkenskabs-kultur væk og erstatte den med en ny moral, en ny kultur. Dette er Meyers konklusion, bl.a. som svar til nogle af hans socialdemokratiske kammeraters anklage for at afholdssagen drager arbejderne væk fra det egentlige – klassekampen.

Meyer citerer det socialdemokratiske schweiziske blad »Arbeiterstimme«, hvori det bl.a. siges:

»Arbejderne skal vide, at det ikke alene er de ugunstige økonomiske Forhold, der er Aarsagen til deres Elendighed, men ogsaa deres egen Svaghed og Ufuldkommenhed. (...) Ikke blot er en Reform af Staten og Samfundet nødvendig, men ogsaa en Reform af Maaden at tage Livet paa samt Karakteren. Med disse kan et Menneske begynde straks. Ingen Magt i Verden kan for-

hindre ham deri undtagen – hans egen Svaghed (...) At skyde Skylden for Elendigheden over paa de økonomiske Forhold er det samme som at lægge Skjul paa Nødvendigheden af Selvopdragelse. Selvopdragelse er Grundlaget for alle Reformere i Livet« (s. 45–46).

Og Meyer kommenterer derefter citatet om selvopdragelsens nødvendighed:

»Arbejsterstimme« udtrykker sikkert i for ringe Grad, at selve »Svagheden og Ufuldkommenheden« ogsaa er Frugter af de ugunstige økonomiske Forhold, men Bladet har ret i, at Arbejderen bør stræbe efter mere Selvopdragelse. Det naaes vel ikke helt at fjærne Svaghederne, thi Karakteren er jo ofte paa Forhaand givet som Arv fra Forældrene samt i Følge Paavirkning fra Omgivelserne, men Arbejdet i Fællesskab kan udrette ikke lidet i Retning af Selvopdragelse.

Men skal Alkoholens skadelige Indflydelse bekæmpes, hjælper ingen halve Foranstaltninger. *Arbejderen bør for sin egen Skyld og for Eksemplets Skyld blive Afholdsmand*«. (s. 46)

Hermed er formuleret nødvendigheden af at arbejderen disciplinerer sig selv, tilpasser sig til det borgerlige samfund. Det er ikke meningen, at arbejderen skal lave revolution – men gennem selvopdragelse og afhold kombineret med oplysning, uddannelse og (borgerlig) kultur-tilegnelse kultivere sig selv. Kun derigennem opnåes bedring af de økonomiske, moralske og sociale forhold. Og det var vel også her den reformistiske arbejderbevægelse satte ind. Forståeligt nok, eftersom bedre økonomi, bedre boligforhold, bedre muligheder og uddannelse var gevinsten ved integrationen i det borgerlige samfund – gennem selvopdragelse – og (måske) en overtagelse af borgerskabets værdier, normer og ydre fremtoning.

Og dermed er det også rimeligt at sige, at en af de afgørende forudsætninger for at alkoholmisbruget i Danmark tog af, specielt efter århundredeskiftet, var en reformistisk arbejderbevægelse med især faglærte arbejdere

som toneangivende. Jeg mener dog helt klart at den småborgerlige afholdsbevægelse havde indflydelse herpå – gennem aktivt propagandarbejde især omkring arbejdernes økonomiske fordele og tryghed ved afholdenhed og behovet for respektabilitet. Denne argumentation kunne overtages og videreudvikles af arbejderbevægelsen – især fremført af den respektable arbejderklasse.

I denne analyse har jeg fortrinsvis beskæftiget mig med perioden før århundredeskiftet. På baggrund af den lokale undersøgelse og læsningen af propagandaskrifterne må jeg fortsat fremhæve afholdsbevægelsen som et disciplineringsinstrument, både i handling og ideologi, i hvert fald i dette tidsrum. I Meyers bog til arbejderne fremstilles imidlertid yderligere ansatsen til selvopdragelse hos arbejderklassen, som middel til højnelse af økonomisk og moralsk standard, altså en bevægelse fra ekstern til intern påvirkning.

Som bekendt blev disciplineringen til lønarbejde sat igennem: den før-kapitalistiske kultur blev elimineret som praksis, og arbejderne lærte at industriproduktionen krævede stabilitet, regelmæssighed og ædruelighed. Denne disciplinering internaliseredes i lønarbejdernes bevidsthed via overgreb ovenfra, men arbejderne spillede så sandelig også selv med gennem selvopdragelse og ønsket om respektabilitet.

For i hvert fald en del af den arbejdende befolkning – nemlig de nederste, de ufaglærte – oplevedes dette som at småborgerlige og ofte uopnåelige normer blev presset ned over hovedet på dem. Men andre dele af arbejderklassen, nemlig (især) de faglærte, standsbevidste arbejdere, hvoraf Triers afholdende arbejder er et godt eksempel, var aktivt medvirkende til at disse idealer udbredtes.

Ved siden af denne ensidige ovenfrakommende påvirkning går der således en påvirkning fra arbejderklassens egne rækker. De faglærtes idealer om frihed, uafhængighed etc. passede ikke med »lumpenproletariatets« udisciplinerede eksistens. Skillelinien mellem faglærte og ufaglærte går fra starten tværs gennem arbejderbevægelsen – og de faglærtes moralske og organisatoriske indflydelse må vel siges at være af lige så stor betydning for

ædrueligheden, som påvirkningen fra lag *uden for* arbejderklassen.

For at vinde respektabilitet og dermed tilpasse sig det borgerlige samfund, måtte arbejderklassen nemlig igennem den organiserede fagbevægelse opdrage, uddanne og disciplinere sig selv. Og her var afholdsbevægelsen af stor betydning, fordi den kunne organisere mange af de småborgerlige arbejdere, som så senere gennem en vis organisationserfaring (og et klart hoved som følge af afholdenheden) fik indflydelse i arbejderbevægelsen og Socialdemokratiet. Der findes ingen undersøgelser om hvor mange dobbeltorganiserede (altså både organiseret i afholds- og arbejderbevægelse), som var tillidsfolk og ledende i arbejderbevægelsen, hvorfor jeg heller ikke vover at sige, at afholdsbevægelsen var afgørende for reformismens gennemslag i arbejderbevægelsen (hvilket vist også ville være en kraftig overvurdering!) Men forbindelsen kan anes, og i hvert fald var afholdsbevægelsen en medvirkende faktor i den selvopdragelsesbevægelse, som A. C. Meyer talte for. Omvendt kan man betegne arbejderbevægelsens fremgang som en vigtig faktor i den nedgang i drikkeriet, som specielt satte ind efter århundredeskiftet. Det var især forbedrede sociale forhold, uddannelse og »kultivering« af arbejderne, der fik fjernet en god del af drukkenskaben. Afholdsbevægelsen har

selvfølgelig en direkte indflydelse her, gennem agitation, redningsarbejde m.m. – men den indirekte indflydelse, gennem afholdende arbejderes eksempel – var mindst lige så betydningsfuld.

Det kunne være spændende meget mere nøje og konsekvent at undersøge samarbejdet og sammenhængen mellem arbejderbevægelsen og afholdsbevægelsen. Det ville bringe nye aspekter ind i arbejderbevægelsesforskningen, og generelt i forskningen i de folkelige bevægelser. I det hele taget mangler der en kritisk forskning i afholdsbevægelsens historie, f.eks. omkring den organisatoriske udvikling, som bevægelsens egen historieskrivning gør en hel del ud af, og kritisk-biografiske analyser af bevægelsens mænd og kvinder og de lokale foreningers historie. Bevægelsen var trods alt en vigtig faktor i det danske samfund – især i perioden fra 1880'erne til 1. verdenskrig. Men som en næsten uddød sag er den blevet overset i bestræbelserne på at afdække de sejrende politiske, økonomiske og sociale bevægelser fra samme tidsperiode. Afholdsbevægelsen hører dog med i billedet, både som lokal kulturel og social organiseringsinstrument, og som et led i disciplineringen af den arbejdende befolkning – og må derfor også med ind i den forskning, der sigter på en total forståelse af livssammenhænge og bevidsthedsændringer i de sidste 100 år.